

Проф. др Боровоје Милошевић и проф. др Драга Мاستиловић,
*Васиљ Грђић (1875–1934): ЖАРИ, ПАЛИ УДБИНСКИ ДИЗДАРУ, ДОК
И ТВОЈОЈ КУЛИ РЕДА ДОЂЕ*, Архив Републике Српске и Удружење
архивских радника Републике Српске, 250 стр.

У издању Архива Републике Српске и струковног Удружења архивских радника Републике Српске објављена је монографија посвећена једној од значајнијих, али у научној литератури недовољно истражених личности српског националног и културног покрета с почетка XX вијека – Васиљу Грђићу. Аутори, проф. др Боровоје Милошевић и проф. др Драга Мастиловић, настављају своје вишегодишње истраживање српске елите и националне интелигенције у Босни и Херцеговини, у низу радова који систематски освјетљавају улоге и судбине истакнутих појединаца у раздобљу бројних политичких, друштвених и културних прекретница.

Монографија је структурирана у неколико логички заокружених цјелина. У уводном поглављу, насловљеном „Уводна разматрања о животу и дјелу“, аутори приказују Грђићев животни пут до 1921. године, дајући преглед његовог поријекла, породичне историје, школовања и службовања, као и значајних момената до његове женидбе са Георгином Стојанушом,

Младена и Сретена Стојановића. Овај дио поставља темељ за разумијевање околности у којима је формиран као личност и јавни радник.

Посебно мјесто заузима поглавље посвећено Српском просвјетно-културном друштву „Просвјета“, основаном у Сарајеву 1902. године. Грђићев ангажман у овом друштву, посебно од 1908. године када постаје секретар, представљен је као један од кључних сегмената његовог рада. Аутори прате развој друштва до његовог насилног гашења 1915. године, при чему указују на немјерљив допринос који је Грђић дао у организационом, културном и националном погледу.

Поглавље „Грђић у политичком животу Босне и Херцеговине“ подијељено је у два дијела. Први обрађује период анексије Босне и Херцеговине и доношења Устава, док се други односи на вријеме балканских ратова. У оба сегмента нагласак је на Грђићевој политичкој активности, његовом јавном ангажману и утицају који је остварио у друштвеним и политичким процесима тог бурног времена.

Четврто поглавље, под насловом „Народна одбрана у Босни и Херцеговини до Првог свјетског рата“, поставља Грђићев рад у шири контекст дјеловања српског народа на почетку XX вијека. Аутори анализирају развој и значај националних организација, дајући детаљан преглед најважнијих друштава и њихових активности, што омогућава читаоцу да реалније сагледа амбијент у ком се Грђић формирао као један од активних учесника политичких и културних збивања.

Посебно драматичан дио монографије чини поглавље „Хапшење и истрага“, структурирано у два тематска блока. Први се бави прогонем Срба након Сарајевског атентата, описујући стање у Сарајеву и широкој Босни и Херцеговини након убиства Франца Фердинанда, када је ухапшен велики број Срба, међу њима и сам Грђић. Други дио, под насловом „Истрага“, доноси детаље о поступцима аустроугарских власти, инкриминацијама везаним за његов рад у „Просвјети“, као и оптужбама које су конструисане у оквиру шире акције против српских националних устанаова.

На наставак поглавља о хапшењу и истрази логично се надовезује шесто, уједно и најобимније поглавље монографије, које је посвећено Бањалучком процесу. Ово поглавље структурирано је у пет тематских цјелина и представља централни дио књиге, како по обиму, тако и по значају за разумијевање судбине Васиља Грђића и ширег корпуса српске националне елите у Првом свјетском рату. У првом дијелу, под насловом „Процес у Бањој Луци“, аутори анализирају саму оптужницу, у којој је Грђић означен као првооптужени, заједно са

још 156 оптужених Срба. Истовремено се указује и на друге сличне судске процесе у Босни и Херцеговини, чиме се Бањалучки процес сагледава као дио шире репресивне политике аустроугарских власти. Други дио овог поглавља бави се боравком оптужених у такозваној „Црној кући“, односно у бањалучком затвору током трајања суђења. Посебна пажња посвећена је тешким условима у којима су затвореници живјели, али и хуманитарној помоћи коју су им пружале бањалучке даме и дјевојке, прије свега у погледу исхране. У трећој цјелини, „Пресуда“, анализира се изрицање казни у Бањалучком процесу, при чему је шеснаест лица осуђено на смрт вјешањем. Посебно је наглашена драматичност Грђићевог положаја, будући да је, према пресуди, требало да буде последњи погубљен, приморан да свједочи извршењу казне над осталим осуђеницима. Четврти дио, насловљен „Тамновање“, доноси опис периода који су Васиљ Грђић и остали осуђеници провели у затвору, уз детаљно свједочење о физичким и психичким мукама, тешким условима живота и свакодневним понижењима. Завршна цјелина овог поглавља, „Пут до помиловања“, приказује сложен и дуготрајан процес замјене смртних казни временским. Аутори указују на улогу угледних и утицајних Срба који нису били ухапшени, као и на значајан притисак страних држава на цара Карла, прије свега краља Алфонса XIII, те влада Шведске и Швајцарске.

Седмо поглавље, под насловом „Аустроугарски слом и стварање југословенске државе“, посвећено је догађајима из новембра и децембра 1918. године, али и периоду који

слиједи до 1933. године, у којима је Васиљ Грђић активно учествовао. Посебан акценат стављен је на ванполитичке активности, као што су пренос посмртних остатака Гаврила Принципа и његових сабораца, подизање споменика жртвама Првог свјетског рата и обиљежавање кључних мјеста сјећања.

У осмом поглављу, „Грђић у политичком и културном животу прве Југославије“, аутори прате његов политички пут од 1918. године до смрти. Иако његова политичка каријера у новој држави није била нарочито успјешна, што потврђује и чињеница да је тек 1931. године постао народни посланик, Грђићев културни ангажман остао је изузетно значајан. У другом дијелу поглавља подробно је описан његов рад у Српском просвјетно-културном друштву „Просвјета“, ком је остао вјеран до краја живота.

Девето поглавље, симболичног наслова „Смрт највећег Србина и највећег Југословена“, посвећено је Грђићевој смрти и сахрани, која је окупила бројне личности из јавног, културног и политичког живота, што свједочи о угледу и значају који је

уживао међу савременицима. Монографија се завршава закључним разматрањима, резимеом на енглеском језику (Conclusion), пописом извора и литературе, као и детаљним индексом имена, што додатно потврђује њен научни карактер и употребљивост за даља истраживања.

Монографија Васиљ Грђић (1875–1934) представља значајан научни допринос историографији, архивистици и проучавању српске националне историје у Босни и Херцеговини. Књига је резултат темељног архивског истраживања, писана јасним и уједначеним стилом, а обиље података и интерпретација омогућавају да се лик Васиља Грђића сагледа у својој сложености – као културног радника, националног интелектуалца, политичког активисте и жртве репресивног апарата једне империје.

Ова монографија, као наставак већ запажених истраживања аутора, представља вриједан прилог бољем разумијевању историјских процеса који су обликовали судбину српског друштва на почетку XX вијека и сигурно ће наћи своје мјесто у научној и стручној литератури.

Петар Милошевић